

O'ZBEKISTONDA INSON KAPITALINI TAKROR ISHLAB CHIQRISH VA UNGA TA'SIR QILUVCHI OMILLAR TAXLILI

Yuldashyev Odil Maksud Og'li

TDIU magistranti

Inson kapitalini takror ishlab chiqarish — bu mehnat samaradorligini oshirish maqsadida mavjud salohiyatni tiklash va sifat jihatdan yangi bosqichga ko'tarish jarayonidir. Mazkur reproduksiyaning asosiy natijasi inson kapitalining sifat xususiyatlarini izchil boyitib borishdan iborat. Davlat ta'lim muassasalari va sog'liqni saqlash tizimini takomillashtirishga yo'naltirilgan xarajatlarni kengaytirish orqali milliy inson kapitalini mustahkamlaydi, bu esa mamlakatning iqtisodiy barqarorligi va xalqaro raqobatdoshligini ta'minlashning muhim omillaridan biriga aylanadi.

M.A. Giltman va V.V. Pit ilmiy izlanishlarida inson kapitalini uchta asosiy ko'rsatkich orqali baholash an'ana tusini olganligini qayd etadilar: farovonlik darajasi, sog'liq holati va umr davomiyligi, hamda ta'lim va madaniy kamolot. Ushbu elementlar birgalikda inson kapitalining yaxlit tarkibiy asosini tashkil etadi.

Bizning tadqiqiy yondashuvimizga ko'ra, inson kapitalini takror ishlab chiqarishni o'rganishda "jarayon-natija" metodologik tamoyilidan foydalanish ilmiy jihatdan asosli hisoblanadi. Bu yondashuv inson kapitali reproduksiyasini bir vaqtning o'zida dinamik jarayon va erishilgan natija sifatida tavsiflovchi ko'rsatkichlar tizimini shakllantirish imkonini beradi. Sog'liqni saqlash inson kapitalining tarkibiy elementlaridan biri bo'lib, uning darajasi bevosita amalga oshirilgan sarmoyalar va tizimli takomillashtirish chora-tadbirlariga bog'liqdir. Iqtisodiy adabiyotlarda salomatlik ko'pincha patologik holatlarning mavjudligi yoki yo'qligi nuqtai nazaridan baholanadi. Kasallik yoki jismoniy zaiflik mehnat unumdorligini salbiy ta'sir ko'rsatib, xodimning to'liq ish qobiliyatini cheklab

qo'yadi. Ana shu sabab tashkilotlar xodimlar sog'lig'ini muhofaza qilish va mustahkamlashga maqsadli investitsiyalar yo'naltirishni zarur deb hisoblaydi.

2024-yilda O'zbekiston Respublikasida sog'liqni saqlash xizmatlari bozorining umumiy hajmi 6 384,2 milliard so'mni tashkil etdi va bu ko'rsatkich umumiy bozor xizmatlarining 1,8 foiziga to'g'ri keldi. 2021-yilga nisbatan o'sish sur'ati 111,5 foizni tashkil qildi. Taqqoslash maqsadida shuni qayd etish o'rinliki, 2018-yilda mazkur xizmatlar hajmi 2 220,0 milliard so'm yoki bozor xizmatlarining 1,5 foizini tashkil etgan edi. Sog'liqni saqlash va ijtimoiy himoya sohasidagi investitsiyalar natijasida O'zbekiston MDH mamlakatlari qatorida tibbiy xizmat ko'rsatish salohiyati bo'yicha o'rtacha barqaror o'rinlarni egallaydi (1-Ilovaga qarang). Shu o'rinda aholi sonining nisbatan yuqori o'sish sur'ati ham ushbu ko'rsatkichlarga o'z ta'sirini ko'rsatayotganini alohida ta'kidlash lozim. Hozirgi kunda O'zbekistonda har bir vrachga 369 nafar, Tojikistonda 457 nafar, Rossiyada esa 197 nafar aholi to'g'ri kelmoqda. Kasalxona o'rinlari bo'yicha esa O'zbekistonda har bir o'ringa 213 nafar, Tojikistonda 224 nafar, Rossiyada 126 nafar aholi to'g'ri kelishi qayd etilgan.

Sog'liqni saqlash sohasidagi ko'rsatilgan bozor xizmatlarining umumiy hajmida Toshkent shahri – 43,3 %, Toshkent viloyati – 10,3 %, Farg'ona – 7,4 %, Samarqand – 7,1 % ni tashkil etadi. Ushbu xizmatlar tarkibida Sirdaryo viloyatining ulushi 1,7 % ni tashkil etdi. 2021- yilga nisbatan o'sish sur'ati Toshkent viloyatida 126,8 % ga, Qoraqalpog'iston Respublikasida – 120,9 % ga va Samarqand viloyatida – 120,2 % ga yetdi.

Amerikalik iqtisodchi Saymon Kuznets tomonidan taklif etilgan aholi jon boshiga yalpi ichki mahsulot (YaIM) ko'rsatkichi turmush darajasini makroiqtisodiy baholashning asosiy mezoni sifatida so'nggi bir asr davomida inson kapitalini o'lchashning yetakchi global instrumenti bo'lib keldi. Biroq hozirgi davrda globallashtirish jarayonlarining jadallashuvi va iqtisodiyotning raqamli formatga o'tishi sharoitida ushbu ko'rsatkich unga yuklatilgan tahliliy vazifani to'liq qondira olmayotganligi ravshan bo'lib qolmoqda. Natijada xalqaro miqyosda inson

kapitalining rivojlanish darajasini yanada kengroq va aniqroq aks ettiruvchi yangi integral ko'rsatkichlar — global inson taraqqiyoti indeksi, raqobatbardoshlik va innovatsion indekslar, iqtisodiy bilim indeksi kabi o'lchov tizimlari shakllana boshladi.

Ushbu vaziyatga munosib tarzda javob berish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 2-iyundagi PF-6003-sonli farmoni imzolandi. Mazkur farmon mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy-huquqiy rivojlanish holatini tizimli ravishda kuzatib borish, amalga oshirilayotgan islohotlarning ustuvor xalqaro reytinglarda O'zbekiston mavqeini mustahkamlashga xizmat qilishini ta'minlash, shuningdek, bu yo'nalishdagi to'siqlarni bartaraf etishga qaratilgan chora-tadbirlarni belgilab berdi. Bugungi kunda xalqaro ekspertlar va xorijiy investorlar mamlakatni baholashda aynan shu indekslarga tayanayotganligi ushbu hujjatning ahamiyatini yanada oshiradi.

Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti, BMT va Jahon banki tomonidan taqdim etilayotgan statistik ma'lumotlar asosida dunyo mamlakatlari aholi sog'lig'i holati bo'yicha xalqaro reytinglarda o'z o'rinlarini egallaydi. Tadqiqot doirasida sog'liqni saqlash darajasi, sog'liqni saqlash indeksi va sog'liq uchun xavf indeksi kabi ko'rsatkichlar ishlab chiqilgan bo'lib, ular inson kapitalini takror ishlab chiqarishni tavsiflovchi muhim mezonlar sifatida xizmat qiladi. Ushbu ma'lumotlarga asosan, O'zbekiston 188 ta davlat ichida 55-o'rinni egallagan. 2024-yilgi xalqaro reyting natijalariga ko'ra, eng yuqori sog'liqni saqlash ko'rsatkichlariga ega mamlakat sifatida Singapur tan olingan. O'zbekiston Respublikasi esa MDH va Markaziy Osiyo davlatlari orasida yetakchi o'rinni mustahkam ushlab turibdi. Mintaqadagi keyingi o'rinni Turkmaniston (60-o'rin) egallagan. Qolgan MDH a'zolari quyidagicha joylashgan: Ozarbayjon — 75-o'rin, Moldova — 80-o'rin, Qozog'iston — 85-o'rin, Armaniston — 86-o'rin, Tojikiston — 99-o'rin, Qirg'iziston — 113-o'rin, Ukraina — 118-o'rin, Rossiya — 119-o'rin va Belorussiya — 120-o'rin.

Bizning fikrimizcha, bu O‘zbekistonda inson kapitalining takror ishlab chiqarishini ta’minlaydigan sog‘liqni saqlash tizimi MDH mamlakatlari orasida yuqori o‘rinlarda turishidan dalolat beradi. “Inson kapitali nuqtai nazaridan sog‘liqni saqlash milliy boyligni shakllantirishda bevosita ishtirok etadigan sohadir”¹. Sog‘liqni saqlash tizimi insonlarning sog‘lig‘ini tiklashga qaratilganligi sababli, davlat uchun ushbu soha faoliyatining iqtisodiy ma’nosi mamlakatning inson kapitalini tiklash va uning qiymatini oshirishdan iboratdir.

Bizning tadqiqotimizga ko‘ra O‘zbekistonni jahondagi Bilimlar iqtisodiyoti indeksini yaxshilash uchun quyidagi takliflarni tavsiya etamiz:

1. Bilimlar iqtisodiyoti tarixan qaraganda yangi tizimdir. U aholidan kreativ va konstruktiv iqtisodiy tafakkurni talab qildi, shu sababli ta’lim, ilm-fan tizimini aynan ijodiy harakat bilan bog‘lash lozim;

2. Bilimlar iqtisodiyotini shakllanishi va rivojlanishida aholi iqtisodiy tafakkuri asosiy rolni o‘ynaydi. Bu davrdagi innovatsiyalar insonlarni buyum, tovar va xizmatlarga yangicha qarashni yuzaga keltiradi. Demak, aholini iqtisodiy tafakkurini yangilashga qaratilgan harakatlarni amalga oshirish lozim;

3. Bizning tadqiqotimizcha, bilimlar iqtisodiyoti – bilim va inson kapitali rivojlanishining asosiy omili, u inson kapitalini ko‘paytirish, hayot sifatini yaxshilash maqsadida yuqori texnologiyalar, innovatsiyalar va sifatli xizmatlar bilan ta’minlash tizimidir. Uning yuzaga kelishiga asosan: institusion muhit, ta’lim, innovatsiya va AKT infratuzilmasi sifatidagi shart-sharoit sabab bo‘ladi. Agar bu sharoitlarni bittasi ishlamay qolsa, unda bilimlar iqtisodiyotiga o‘tish qiyin. Davlat bilimlar iqtisodiyotini rivojlanishda roli kattaligini inobatga olgan holda, davlat dasturlarini mazkur yo‘nalishga qaratmoq lozim.

O‘tkazilgan tadqiqot natijalariga ko‘ra, O‘zbekistonda ta’lim va sog‘liqni saqlash sohasini davlat byudjetidan moliyalashtirish darajasi past bo‘lib, rivojlangan

¹ Ткаченко А.В. Здоровье как один из важнейших факторов воспроизводства человеческого капитала / А.В. Ткаченко // Власть и управление Востока России. – 2011. - № 1. – С.142.

mamlakatlardan orqada qolishda davom etmoqda. Jismoniy tarbiya va sportga ajratiladigan moliyalashtirishda ham kamayish tendentsiyasi kuzatilmoqda. Ana shu sababdan kelib chiqib, davlat sog'liqni saqlash va ta'lim tizimlarini zarur darajada moliyalashtirishni uzluksiz ta'minlashi lozim. Chunki faqat yetarli bilim va mustahkam sog'liqqa ega bo'lgan shaxslargina o'zlarining ma'naviy va ijodiy qobiliyatlarini to'liq ro'yobga chiqarish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Jismoniy baquvvatlik, aqliy yetuklik va ma'naviy kamolotning uyg'un birlikda rivojlanishi inson kapitalini yangi mazmun va sifat bilan boyitib, uning umumiy samaradorligini tubdan yuksaltiradi.